

MELKOVICS TAMÁS

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Aetas 40. évf. 2025. 1. szám, 182–186.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.1.182-186

www.aetas.hu

István főherceg, a szerepek embere

Rouven Pons: *Erzherzog Stephan (1817–1867). Biographie eines Habsburgers im entstehenden Medienzeitalter.*

(*Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, Band 123.*)

Wien–Köln: Böhlau Verlag, 2022. 664 oldal

Habsburg Lotharingiai István Ferenc Viktor császári királyi főherceg 1817-ben született a magyar nádori tisztséget ötven éven át viselő József (1776–1847) és a protestáns Hermina von Anhalt-Schaumburg-Hoym (1797–1817) fiaként. Tanulmányait követően 1843/1844-ben Csehország helytartójává és polgári kormányzójává nevezték ki. 1847. január 15-én, apja halálát követően Magyarország királyi helytartója lett, majd 1847. november 12-én, az utolsó rendi országgyűlés megnyitásának másnapján közfelkiáltással nádorrá választották. 1848. március 15-én formailag ő vezette Bécsbe a magyar országgyűlési küldöttséget. Március 17-én V. Ferdinánd felhatalmazását követően királyi alteregóként ő nevezte ki Batthyány Lajost miniszterelnökké és bízta meg a kormányalakítással. Szeptember 15-én az első népképviselői országgyűlés felkérte a magyar honvédsereg főparancsnokának, szeptember 18-án meg is érkezett a magyar táborba. Miután azonban V. Ferdinánd Bécsbe rendelte, szeptember 23-án a császárvárosba utazott, ahol 25-én lemondatták. Anyja egykori birtokára, Schaumburgba vonult vissza. 1858-ban részt vett Rudolf trónörökös keresztelőjén, Magyarországra azonban nem térhetett vissza. 1867-ben tüdőbajban hunyt el.

István főherceg tehát akkor kapta meg – szinte mindenféle gyakorlati tapasztalat nélkül – apja nehéz örökségét, a nádori címet, amikor a Magyar Királyság rendi diétáján immár két párt, a Konzervatív Párt és az Ellenzéki Párt feszült egymásnak, amikor a vármegyék irányításáért zajló hatalmi küzdelemben az adminisztrátori rendszer okozta sérelmek komoly politikai hullámokat korbácsoltak, amikor a magyar politikát olyan talentumok irányították, mint Batthyány Lajos és Kossuth Lajos, s amikor Európában rövidesen beköszöntött a népek tavasza. A harmincéves ifjú nádornak ebben a helyzetben kellett közvetítenie – hivatalának hagyományai szerint – a bécsi kormányzat és a magyar országgyűlés között.

Rouven Pons, a darmstadti Hesseni Állami Levéltár igazgatója 2022-ben megjelent impozáns terjedelmű, tudományos igényű nagymonográfiájának bevezetőjében hangsúlyozza, hogy István élete és biografikus feldolgozásának relevanciája nem abból a néhány évből fakad, amit magas politikai pozícióban töltött el, nem a funkciója és a tettei adnak különös jelentőséget személyének, hanem azok a szerepek, amiket a számos irányból felé érkező elvárások, igények és konstruált jellemvonások, illetve saját maga önmeghatározásai és önmarketingje épített fel, s amiket eljátszott, el akart játszani, vagy el kellett volna játszania. Pons tehát rögtön közli olvasóival, hogy itt bizony nem hagyományos életrajzra kell számítani: biográfiája nem annyira a „főhőst” ábrázolja, hanem inkább a korabeli társadalom elvárásait és reményeit elemzi, amelyek a főherceg felé

irányultak. A szerző nem véletlen tekinti szimbolikusnak azt a történetet, miszerint István 1856-ban Wilhelm Trautschold festőművésztől két portrét rendelt: az egyiket a schauburgi kastély átépítését irányító Carl Boosnak szánta, a másikat nevelőjének és jobbkezeének, Joseph Freiherr von Anders bárónak. A főherceg megkérdezte Boost, hogyan szeretné őt látni a portrén: civilben vagy egyenruhában, frakkban vagy kvékerben, a szürke tábornoki vagy a fehér ezredesti egyenruhájában. Boosnak kellett tehát választania a felkínált „szerepek” között, mert István számára mindez csupán „ízlés kérdése” volt. (20–22. old.)

Pons a vizsgálat keretét a Habsburg Lotharingiai-ház családi viszonyrendszerében találja meg, részben Mária Terézia, részben II. Lipót „jóvoltából” ugyanis 1848 és 1865 között a tizennyolc éven felüli Habsburg férfiak száma folyamatosan tizenhét és tizennyolc között mozgott. A családtagok pedig felte(he)tték maguknak a kérdést, hogy mi a személyes feladatuk a dinasztia jövőjét illetően – ez volt tehát az a keret, amiben Istvánnak el kellett helyeznie magát, s amelyben a kortársai is érzékelték őt, miközben 1835-öt követően a metternichi bürokrácia egyre inkább a politikai színtéren kívülre, pusztán reprezentatív funkciókra szorította vissza a császári családot, amihez persze V. Ferdinánd szerény képességei is hozzájárultak. A vizsgálat irányait a szerző a kommunikáció- és médiatörténet, a dinasztiatörténet és az életrajzi megközelítések háromszögében jelöli meg. A feldolgozás céljait szolgáló jól körülhatárolt forráscsoportokat három fő kategóriában határozza meg: 1.) Sajtóanyagok. Pons szerint a cenzúra és a különböző állami intézkedések ellenére is nagy súlyt kell tulajdonítani az újságcikkeknek, hiszen a sajtó már 1848 előtt és alatt is hatalmi tényezővé vált a dinasztia tagjai számára. István főherceg ráadásul lehetőségeihez mérten formálta, de legalábbis – tudatosan keresve az információs csatornákat – törekedett formálni az újságok személyét érintő megnyilatkozásait. 2.) Levelezés. Bár István

Alcsúton őrzött magánhagyatéka a második világháborúban megsemmisült, így a hozzá érkező levelek döntő részét sohasem fogjuk megismerni, az általa írt levelek aprólékos kutatómunkával jelentős számban összegyűjthetők voltak „Berlinben, Brüsszelben, Bückeburgban, Budapesten, Darmstadtban, Diezben, Drezdában, Grazban, Hannoverben, Koblenzben, Luxemburgban, Mantovában, Marburgban, Meiningenben, Münchenben, Nürnbergben, Padovában, Prágában, Oldenburgban, Schwerinben, Stuttgartban, Weimarban, Bécsben és Wiesbadenben”. (42–43. old.) István – elsősorban 1850-től megélénkülő – levelezése pedig arról tanúskodik, hogy intenzíven tartotta a kapcsolatot a nemzetközi hatalmi/társadalmi hálózatokkal (diplomátákkal, politikai döntéshozókkal, az európai főnemességgel), részben információkat szerzett, részben pedig a közélet felszínén tartotta saját személyét. Természetesen itt sem fejezhette ki magát teljesen szabadon, egyrészt a címzettek kilétét, másrészt pedig a postaútvonal titkos olvasóit (tisztában volt azzal, hogy leveleit felbontják, vagy legalábbis felbonthatják) s talán még az utókort is figyelembe kellett vennie – végeredményben teljesen tudatos módon sajátos képet közvetített magáról a külvilág felé. 3.) Kortárs értékelések. A vizsgálat kiterjed a bécsi kormányra és annak képviselőire, a Habsburg-ház családtagjaira, az európai uralkodóházakra, a rokonokra és az ismerősökre, a diplomátákra, a bécsi (titkos)rendőrségre, az udvari pletykák képviselőire, valamint a magyarországi, illetve a csehországi politikai döntéshozókra is. Ezek a vélemények összegzik ugyanis a már említett elvárásokat és/vagy értékítéleteket (a gyűlölt árulótól egészen a dinasztia reménysugaráig), amelyeket össze lehet vetni István konstruált önképével, valamint a sajtóanyagokkal. A közéleti tevékenység „hivatalos” és „félhivatalos” dokumentumai ugyanakkor, amelyekből leginkább megrajzolható a főherceg közéleti/politikai tevékenysége, csupán kontrollforrásként szolgálnak, a kérdés-

feltevések és a munkamódszerek folytán nem képezik a kutatás fő fókuszát.

Pons alapvetéséből adódik, hogy a politikai tevékenység néhány éves időszaka ugyanolyan fontos a vizsgálat szempontjából, mint az 1848 utáni közel húszéves „száműzetés” korszaka – a kötet felépítése visszatükrözi mindezt. Az első nagy szakasz két fejezetében a gyermeki és fiatalkori évek kerülnek nagyító alá 1817 és 1837, valamint 1838 és 1843 közötti időszakokban mintegy ötven, illetve hetven oldalnyi terjedelemben: Miként lépett ki István a nyilvános térbe, s miként vált számos haladó kör számára „a remény hordozójává”? Az öt körülvevő – más főhercegi „udvarok” esetében – szokatlan családi konstellációk, a tanárok által közvetített eszmék, a magyarországi életkörülmények, a bécsi államigazgatás, az utazások során bejárt csehországi, itáliai és németországi területek viszonyainak bemutatása azt a célt szolgálja, hogy közelebb vigyék az olvasót az ifjú főherceg gondolkodását formáló körülményekhez. A következő szakasz két fejezete a csehországi (1843–1847) és a magyarországi (1847–1848) politikai szerepvállalás időszakára koncentrál majdnem százszáz oldal terjedelemben: István ügyesen szilárdította meg hírnevét, azonban a pályafutás csúcspontjára érve hamar eljutott saját határaihoz, s visszavonulása/visszavonultatása pillanatok alatt szertefoszlatta mindazokat a reményeket, amelyek személyéhez kötődtek. Az utolsó nagy szakasz szintén két fejezetre bomlik 1849 és 1858, illetve 1859 és 1865 határvésszámaival, megközelítőleg ugyancsak száz-száz oldalban: Miként alakul a száműzött főherceg világképe, miként használja az európai közsférát, s miként halad rehabilitációja, s egyáltalán hol vannak a dinasztíába történő visszaintegrálás határai és korlátai? Végezetül István utolsó évei (1866, 1867) kerülnek terítékre: betegsége,

halála, egyben a „remény kudarca” – száműzetésben élve, a császári-királyi ház tagjaként funkció nélkül, család nélkül, leszármazottak nélkül s a fiatalkori elvárások perspektívájából szemlélve kimagasló teljesítmény nélkül.

Ha vetünk egy közelebbi pillantást a magyar történettudomány szempontjából leginkább releváns időszakra, az 1847–1848-as történések feldolgozására és István nádor vélt vagy valós pozícióira, marad(hat) némi hiányérzetünk. Még akkor is, ha önmagában érdekes és fontos eredmény, hogy egy nem magyar történész szemüvegén át, különleges és kreatív módszertani szempontok mentén, eddig nem vagy legalábbis kevésbé ismert és hasznosított források perspektívájából is láthatjuk 1848 sors- és korszakfordító eseményeit, valamint főszereplőit. Nem célunk reflektálni az itt-ott megkérdőjelezhető fogalomhasználatra vagy egyes főszereplők neveiben elő-előforduló helytelen írásmódra, mindezek egyáltalán nem befolyásolják a munka célkitűzéseit. A hiányérzet fő oka sokkal inkább az, hogy Rouven Pons a magyar történeti szakirodalom meglehetősen szűk metszetét használta fel, s ebből következően kevésbé hasznosította a magyar történetírás vonatkozó eredményeit, amelyek lehetővé tehetnék volna a módszertani megközelítésben rejlő lehetőségek még részletesebb kibontását. A legtöbb hivatkozás az 1847–1848-at tárgyaló fejezet vonatkozásában a döntően Innsbruckban alkotó Stefan Kováts/Kováts István *„Erzherzog Stephan Viktor von Österreich (1817–1867), der letzte Palatin von Ungarn”* című, 1997-ben megjelent munkájára mutat.¹ A második legtöbb említést Deák István munkássága kapja, legnagyobbbrészt 1979-es nagyívű kötetének 1989-es német nyelvű fordítása: *„Die rechtmäßige Revolution. Lajos Kossuth und die Ungarn, 1848–1849”*.² A harmadik

¹ Az István száműzetésére és halálára vonatkozó szövegrészek magyarul is megjelentek. Kováts István: *István nádor száműzetése és halála*. Századok, 131. évf. (1997) 5. sz. 1063–1082.

² Magyarul lásd: Deák István: *Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1983.

legtöbbet jegyzetelt tétel pedig Spira György 1974-es „*A Hungarian Count in the Revolution of 1848*” című kötete.³ Mindezek mellett itt-ott feltűnik Gergely András, Hermann Róbert, Niederhauser Emil és Oplatka András egy-egy német nyelven megjelent írása. Közvetlen forrásként elsősorban Széchenyi naplóját, Szőgyény-Marich László emlékiratát, valamint Károlyi Árpád 1921–1922-es, illetve 1932-es, Széchenyihez, valamint Batthyányhoz köthető forrásgyűjteményét⁴ használja. Egyfelől ugyan Pons már bevezetőjében leszögezte, hogy az egységes kép érdekében az életút különböző szakaszaiban feldolgozása során ugyanazokat a forrástípusokat igyekszik felhasználni, másfelől nem is várható el a széles körű magyar vonatkozású forrásanyag feltárása, a magyarországi sajtóanyag beemelése, s végeredményben az is érthető és világos, hogy nem a magyar köztörténetben való elmélyülés a biográfia célja. Megítélésünk szerint azonban épp azért lett volna érdemes – a nyelvi korlátok ellenére is – hasznosítani a magyar történeti irodalom azon részét, amely túlmutat a magyar származású külhoni történetírók tollából megjelent szakmunkákon, illetve magyar történészek német nyelvű kiadásban is napvilágot látott bizonyos kötetin és tanulmányain, mert a szerző alap-

vetően más kérdésfeltevések mentén vizsgálta főszereplőjét és/vagy annak cselekvési terét, mint tette azt Stefan Kováts (aki Pons szerint elsősorban Anders 1868-as életrajzára⁵ támaszkodott), Deák István vagy éppen Spira György.⁶ Meglátásunk szerint így még élesebb megvilágításban tárult volna fel, milyen szerepekben látták, láttatták vagy akarták látni 1848 magyar vezéralakjai vagy éppen a magyar sajtó aktorai István nádort. Mindez persze arra a közhelyes megállapításra is rávilágít, hogy a „csak” magyar nyelven felhalmozott tudás nemzetközi térben sajnos nem minden esetben hasznosul – ugyanakkor tegyük hozzá, hogy Pons az angol és/vagy német nyelven kiadott magyar történeti szakmunkáknak is „csupán” egy szűkebb metszetét hasznosította.

Végezetül emeljünk ki egy-két gondolatot a Rouven Pons kötetének konklúziójában összegzett főbb megállapításokból. Néhány hónappal István halálát követően végezték ki I. Miksát, Mexikó császárat. 1867-ben tehát a Habsburg Lotharingiai-ház két olyan tagja is távozott az élők sorából, akiket életük egy szakaszán az uralkodó dinasztikus fősodor alternatívájaként ünnepeltek, halálukkal szimbolikusan ezek az alternatívák is kudarcba fulladtak. Pons munkája elsősorban István személyisége köré épült, ez a szemé-

³ Magyarul lásd: Spira György: *1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964.

⁴ Gróf Széchenyi István Összes Munkái 10–15. köt. *Gróf Széchenyi István naplói* 1–6. köt. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta: Viszota Gyula. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1925–1939.; *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai* 1–3. köt. Kiadják fiai, Budapest, 1903–1918.; Gróf Széchenyi István Összes Munkái 7–8. köt. *Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka* 1–2. köt. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta: Károlyi Árpád. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1921–1922.; Németujvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre 2. köt. *Pöriratok és államiratok*. Az iratokat összegyűjtötte és szerkesztette: Károlyi Árpád. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1932.

⁵ [Anders, Joseph Freiherr von]: *Stephan Victor Erzherzog von Österreich. Sein Leben, Wirken und sein Tod*. Wiesbaden: C. W. Kreidel's Verlag, 1868.

⁶ Érdemes lett volna használni például a következő munkákat: Gergely András: *Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye*. Budapest: Helikon Kiadó, 1989.; Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála*. Budapest: Argumentum Kiadó, 2007.; Urbán Aladár: *István nádor 1848 márciusában. A nádor megítélésének kérdéséhez*. In: Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest: Argumentum Kiadó, 791–802.

lyiség pedig nehezen megragadható, s talán nem is létezik pusztán valójában, hiszen a főherceg a szerepek embere volt: a progresszív liberális; a (reakciós) dinasztia képviselője; a patriarchális és nyájias Habsburg földesúr; a szalon oroszlánja; a hiú önjelölt, piperkőc és mesebeli herceg; a felszínes fecsegő és álmodozó; az ambiciózus természetjáró; a remény hordozója és/vagy az áruló; a barát és/vagy az ellenség. Mindezen szerepek vették körbe és teremtették meg Istvánt, aki a legtöbbször kitért az egyértelmű kijelentések elől, s beszélgető-, illetve tárgyalópartnertől függően eltérő alapállásokat vett fel. Pons szerint István humanistának és jótékonykodónak, föderalistának és a császárhoz lojálisnak látszott, miközben nem akart visszafordulni a múltba, a jövő ugyanakkor veszélyesnek tűnt számára. Ez a hozzáállás pedig alkalmatlanná tette arra, hogy a politikai rendszerváltások és forradalmak közepette az események aktív irányítója legyen. Nem az egyén uralta a történelmi folyamatokat, hanem a társadalom és a folyamatok teremtették meg az egyént.

Összefoglalóan tehát elmondható, hogy Rouven Pons nagymonográfiája az életrajzírás friss és üde színfoltjai közé tartozik. A célok és munkamódszerek pontos megjelölését az alapvetően kronologikusan építkező, de olykor tematikussá váló történetmesélés követi, amely – különösen a levelezés terén – impozáns forrásfeltáró munkán alapszik. A kötet a magyar történetírásszakma és a történelem iránt érdeklődő szélesebb közönség

számára is szolgál számos újdonsággal és érdekességgel, különösen az életszakasz 1847-et megelőző, illetve 1848 utáni fejezeteiben, de a nádori működés időszakában is, amikor István főherceg viszonylag fiatalon egy olyan politikai szituáció kellős közepén találta magát, amelynek kezelése sokkal szilárdabb önképpel és elköteleződéssel, illetve politikai tapasztalattal rendelkező egyének számára is embert próbáló feladat lett volna. A kötet érdemben persze nem változtatja meg a magyar történetírás által eddig felvázolt István-képet, de ez nem is volt célja a szerzőnek. Mindemelllett megítélésünk szerint az újdonsült nádorhoz fűződő 1847-es és 1848-as szerepeket, képzeteket és elvárásokat még mélyebben is meg lehetett volna rajzolni s ezáltal a kitűzött céloknak még inkább megfelelni. Mindettől függetlenül az olvasó első alkalommal tarthatja kézben történelmünk egyik fontos szereplőjének életrajzát, a kötetet lapozgatva pedig komoly inspirációkat és ötleteket szerezhet egy életút feldolgozásának módszertani lehetőségeivel kapcsolatban. Ahogy Pons fogalmaz: az olvasó szabadon értelmezheti az olvasottakat a történelmi korszak, a társadalmi réteg, az általános szociológia, esetleg az antropológia szempontjából. A különböző nézőpontok azonban összekapcsolódnak, és egy életút történetén keresztül a 19. századi dinasztiákról, azok önképéről és túlélési stratégiáiról, valamint az egyénről és az egyénről alkotott képekről mesélnek.